

Отримано: 23 березня 2023 р.

Прорецензовано: 15 квітня 2023 р.

Прийнято до друку: 1 травня 2023 р.

e-mail: dienata@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4265-7361>

DOI: 10.25264/2519-2558-2023-17(85)-45-48

Деркевич Н. А. Похідні дієслова – активні лексичні одиниці для зв'язності тексту. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2023. Вип. 17(85). С. 45–48.

УДК: 81'373= 112.2

Деркевич Наталія Альбертівна,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри німецької філології та методики навчання німецької мови,
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

ПОХІДНІ ДІЄСЛОВА – АКТИВНІ ЛЕКСИЧНІ ОДИНИЦІ ДЛЯ ЗВ'ЯЗНОСТІ ТЕКСТУ

У статті проаналізовано семантику похідних дієслів з невідокремлюваним префіксом *ver-* у художньому тексті, адже похідне слово має можливість відобразити чи описувати ситуацію із необхідним ступенем повноти, точності, детальності. Деривати у формально-семантичній структурі тексту забезпечують семантичну компресію, що криється у їх здатності виражати семантику, співмірну зі значенням синтаксичних одиниць, а також граматичну перекатегоризацію ознакових значень, що уможливує для них нові комунікативні функції. Похідне слово, порівняно з простим, непохідним, вносить більше інформації через свою вмотивованість, через наявність у ньому додаткового компонента, який саме несе цю інформацію. Комплексний характер значення словотвірних одиниць, семантико-функціональна кореляція більшості похідних слів із відповідними синтаксичними структурами зумовлюють можливість і необхідність використання вторинних найменувань. Постійне поповнення лексики тієї чи іншої мови похідними словами є придатним матеріалом для вивчення шляхів функціонування мови, її зв'язку з розвитком суспільства. Особливо широкі перспективи відкриває вивчення семантичної структури у контексті нового похідного слова, яке здатне фіксувати безпосередній акт словотворення, а також інтерпретувати вжиті у ньому новоутворення. Будь-який текст відображає послідовність номінативних одиниць, зокрема похідних слів. У тексті словотвірна одиниця отримує стимул для розкриття своїх дериваційних можливостей, оскільки текст є тим середовищем, у якому народжується слово, то саме в ньому можна визначити етапи природного процесу утворення похідних одиниць. Властивість похідного дієслова засобами однієї лексеми передавати інформацію, яка рівнозначна із семантикою синтаксичної конструкції, може ставати визначальною у змістовій організації тексту.

Ключові слова: семантика, грамати́ка, похідне слово, твірна основа, дериват, префіксація, мотивація.

Nataliia Derkevych,Candidate of philological sciences, associate professor,
Ternopil National Pedagogical University

DERIVATIVE VERBS – ACTIVE LEXICAL UNITS FOR THE CONNECTION OF THE TEXT

The article analyzes the semantics of derivatives of verbs with an indefinite prefix *ver-* in a literary text, because the derivative word has the ability to display or describe a situation with the required degree of completeness, accuracy and detail. Derivatives in formal and semantic structure of text provide semantic compression, which lies in their ability to express semantics, commensurate with the value of syntactic units, as well as grammatical re-categorization of sign values, which provides for them new communicative functions. A derivative word, in comparison with simple, underived, introduces more information because of its motivation, because of presence in it of additional component that carries this information. The complex character of meaning of word-building units, semantic and functional correlation of most derivative words with the corresponding syntactic structures, predetermines the possibility and need for the use of secondary names. Continuous replenishment of vocabulary of a given language with derivative words serves as a very suitable material to study the ways of language functioning, its connection with the development of society. A particularly broad perspective opens the study of semantic structure in the context of a new derivative word, which can capture the direct act of word formation, as well as interpret the use of neologisms in it. Any text displays the sequence of nominative units, including derivative words. In the text, the word-forming unit receives an incentive to disclose its derivative possibilities, since the text is the environment in which the word is born, it is in it that it is possible to define the stages of the natural process of formation of derivatives. The property of the derivative verb by means of one token to convey information that is equivalent to the semantics of the syntactic construction, can become decisive in the content organization of the text.

Key words: semantics, grammar, derivative word, word formation basis, derivative, prefixation, motivation.

Актуальність і постановка проблеми. Важливим завданням сучасного мовознавства є дослідження особливостей функціонування слова у тексті, переосмислення його семантики, вивчення відношень і характеру зв'язків, які виникають у тексті між значеннями слова, саме тому особливої актуальності у сучасному мовознавстві набуває системне вивчення граматичних, функціонально-семантичних аспектів художнього тексту.

Метою статті є виявлення особливостей функціонування німецьких похідних дієслів з невідокремлюваними префіксами у зв'язному тексті.

Аналіз досліджень. Похідне слово поряд з іншими мовними одиницями виступає у ролі необхідного лексичного наповнення тексту. Про взаємозв'язок словотвору, лінгвістики тексту і сферу функціонування похідного слова присвятило багато відомих лексикологів, зокрема М. П. Кочерган (1980), А. М. Науменко (2005), М. М. Полюжин (1999), М. Д. Степанова, В. Фляйшер (1985). Як зазначають мовознавці, на стику лінгвістики тексту і словотворення виникає низка питань, які пов'язані з використанням словотворення в інтересах тексту, зі службою словотворення задля формування тексту, що свідчить про розширення сфери вивчення функціонування похідного слова.

Виклад основного матеріалу. Комплексний характер значення словотвірних одиниць, семантико-функціональна кореляція більшості похідних слів із відповідними синтаксичними структурами зумовлюють можливість і необхідність використання вторинних найменувань. Це пов'язано з тим, що похідне слово виконує в семантичній структурі тексту

функції економії, раціональної подачі інформації, сприяє уникненню граматичної громіздкості та синтаксичного ускладнення. Постійне поповнення лексики тієї чи іншої мови похідними словами слугує додатним матеріалом для вивчення шляхів функціонування мови, її зв'язку з розвитком суспільства. Особливо широкі перспективи відкриває вивчення семантичної структури нового похідного слова у контексті, яке здатне фіксувати безпосередній акт словотворення, а також інтерпретувати вжити у ньому новостворення (Полюжин, 1999: 20).

Однією із основних функцій словотвірних засобів, способів та моделей, які реалізуються у процесах комунікації, вважають функцію тематичної організації висловлювання, яка полягає у розкритті змісту, конкретизації, поясненні понять, які створюють основний зміст висловлювання. У зв'язному тексті особливо чітко спостерігаються семантичні ознаки похідних дієслів оскільки вони у процесі поєднання з невідокремлюваними префіксами набувають різних семантичних ознак (Степанова, Фляйшер, 1985: 347).

Семантичною домінантою похідних з префіксом *ver-* є значення «використання, перетворення», особливо чітко цю семантичну ознаку спостерігаємо у зв'язному тексті:

(1) *Doch dies allein hätte ihm nicht ernstlich geschadet, wenn bei dem Bergwerkbetrieb nicht auch so ungeheuer viel Brennmaterial verbraucht worden wäre. Um die Bergwerke herum wurde er ganz niedergehauen und der ausgerodete Boden in Ackerland verwandelt. Sie hatten ihren alten Hass gegen den Wald nicht vergessen, und nun sah es aus, als wollten sie ihr ganz und gar von der Erde vertilgen* (Lagerlöf, 1948: 165).

Значення «використання» із семантичним відтінком «зміни» спостерігаємо у наступному прикладі:

(2) *Eine Windmühle und ein Windrad verbraucht nichts und verdirbt nichts und vertut nichts. So wie das Glas den Sonnenstrahl nicht verletzt oder verändert* (Brandstetter, 1981: 150).

З метою уникнення тавтології у тексті використовується низка тематично споріднених, різних за структурою дериватів, що також сприяє єдності текстового ряду:

(3) *Sie waren auch prüchtig geschmückt ... Jedes Haus hatte diese Giebel nach der Straße zu, und diese Giebel waren so reich verziert, dass man hätte glauben können, sie wollten miteinander wetteifern, welcher von ihnen am schönsten geschmückt sei. Die Wände waren mit Bildhauerarbeit so reich verziert, dass auch nicht ein einziger Stein so sehen war, der nicht seinen Schmuck gehabt hätte. Goldene Kreuzfixe, mit vergoldeter Schmiedearbeit verzierte Altäre und Priester in goldenen Messgewändern! Und von der Kirche bis zum Rathaus standen die schönsten Giebelhäuser mit den mannigfaltigsten Verzierungen* (Lagerlöf, 1948: 108).

Очевидним методом передачі значення у зв'язному тексті є повтор однакових або семантично подібних понять, які відображають у тексті структуру думки. Однотипні деривати з префіксом *ver-/ verwüstet, verheert, verbrannt*, передають значення «руйнації»:

(4) *Hast du gesehen, wie sie alles verwüstet haben? Jetzt spür ich es: was da verheert und verbrannt ist, das bin ich selber ...* (Feuchtwagner, 1956: 416).

Виразниками спільної семантики, що сприяють підсиленню єдності текстового ряду і орієнтиром, для яких є значення «вшановувати» / *verehren* виступає низка словосполучень – *liebe Gewohnheit, eine freudige Ruhe in sein Herz, sein tiefstes Bekenntnis* (приклад 5):

Er verehrte Allah und den Propheten, er genoss arabische Dichtung. Die Sitten des Moslems waren ihm liebe Gewohnheit. Aber wenn er sich mit den anderen Juden Sevillas am Sabbat versammelte, um den Gott Israels zu verehren, ... dann kam eine freudige Ruhe in sein Herz. Er wusste, dies war sein tiefstes Bekenntnis, und durch dieses Bekenntnis zur wahrsten Wahrheit reinigte er sich von der Halbwahrheit der Woche (Feuchtwagner, 1956: 17-18).

Продуктивними способами реалізації зв'язності тексту є синонімічні заміни, серед яких розрізняють лексичні, синтаксичні та лексико-синтаксичні синоніми. Семантичний зв'язок у реченні забезпечують лексичні синоніми *vernichtet, verwüstete, zerstörte, versalzen* (приклад 6) та синонімічні похідні *verteitigten/ ützen; verbessern/ vervollkommen* (приклад 7):

(6) *80 Prozent der Ernte wurde vernichtet. Im gleichen Jahr verwüstete ein Taifun die Nordwestküste des Landes und zerstörte zahlreiche Deiche. Wichtiges Ackerland wurde von Meerwasser versalzen* (Feuchtwagner, 1956: 17).

(7) *Er hörte, wie talentvolle Männer ihre ganze Kraft eingesetzt hatten, diese Fahrzeuge, die das Vaterland verteidigten und beschützten, zu verbessern und zu vervollkommen* (Lagerlöf, 1948: 82).

Низка синонімічних слів *verlassen hast* – перфект, *zu verlassen* – інфінітивна конструкція, *verließ* – імперфект (приклад 8) поєднує текст, семантично визначаючи важливість певного фрагменту і створює синтаксичну синонімію:

(8) *Dein Zimmer ist genauso, wie du es verlassen hast. ... verspürte Ben keinen Drang, das Haus zu verlassen. ... Phobe verließ den Stall* (Shaw, 1996: 155).

Для лексико-синтаксичних синонімів характерною є низка кількісних ознак, які поєднують різнокореневі основи, і виражені в тексті різними синтаксичними конструкціями:

(9) *Ihre Lieblichkeit war schon ein wenig verwelkt, ihre Löckchen waren schon ein wenig grau, wie mit Asche bestreut* (Seghers, 1982: 39).

(10) *Warum war er nicht schon verflüchtigt, unfassbar, vermordet, aufgelöst* (Seghers, 1982: 84).

Семантична когерентність тексту забезпечується не тільки подібними за значеннями словами, але й лексичними одиницями, які традиційно визначають, як слова з протилежними значеннями, тобто антонімами, які вживаються для того, для протиставлення різних ознак та явищ.

Антонімічні деривати з різними твірними основами є своєрідним засобом зв'язності у тексті, а також уточненням, конкретизацією його складових – *verkleinern / vermehren; vergrößern/ verkleinern; verklären/ verunklaren*:

(11) *... ich will nicht die Beleuchtung Ihrer großartigen Forschungsergebnisse verkleinern. Wir, Ärzte, können die Krankheit noch nicht besser kurieren als früher, und die Gräber hier werden sich immer weiter vermehren* (Seghers, 1982: 233).

(12) *Ich glaube auch, dass diejenigen, die ihm alles zuschreiben und ihn so noch zu vergrößern trachten, ihn eigentlich verkleinern* (Feuchtwagner, 1956: 181).

(13) *Leonardo ... sollte nicht zu einem verschwommenen Mythos gemacht werden, indem man ihn märchenhaft verklärt und damit verunklart* (Feuchtwagner, 1956: 181).

Для наведених прикладів характерним є те, що у формуванні семантичної зв'язності тексту беруть участь різні за своєю структурою лексичні протиставлення похідних: відприкметникові похідні з однаковими префіксами та різними основами *verkleinern/ vermehren, vergrößern/ verkleinern*; та відприкметникові похідні з однаковими префіксами та однаковими основами *verklären/ verunklaren*.

У наступних прикладах спостерігаємо синтаксичну антонімію *verkorkt hatte/ entkorkte* – закоркувати/ відкоркувати; *verschwand/* зник, *nicht beobachten konnte/* неможливо спостерігати – *betrachten/* споглядати:

(14) *Als er die Flasche wieder verkorkt hatte, sagte er, sein Glas anheben: ... – Auch jetzt holte er seine Literflasche aus der Aktentasche, entkorkte sie mit den Zohnen und nahm einen kräftigen Schluck* (Lagerlöf, 1948: 17).

(15) *Der silberne BMW verschwand hinter den Bäumen. Was nützte mir meine Rache, wenn ich sie nicht beobachten konnte? ... sodass ich reichlich Gelegenheit hatte, den silbernen BMW zu betrachten* (Letholainen, 2002: 122-123).

Похідне слово, як одиниця тексту, набуває здатності зберігати інформацію, яка пов'язана з формуванням його структури на основі відображення різних словотвірних значень і слугує для того, щоб одночасно передавати цю складну інформацію. Таке явище у словотворі називається «нашаруванням значень» (Науменко, 2005:187).

Так, дієслово «*verstehen*» (розуміти) при транспонуванні до класу іменників набуває значення предметності, назву дії «*Verstand*» (розуміння) у своїй смисловій структурі зберігає зв'язок із дієслівним значенням «сприйняття» – *bekennen, denken müssen, begriff, angegriffen hatte, ahnte, wusste*:

(16) *Er ist ein Mann mit hohem, freiem Verstande und und läge es an ihm, so dürfte ich mich auch in Sevilla offen zum Glauben meiner Väter bekennen. Er wird meine Gründe verstehen* (Brandstetter, 1981: 28).

(17) *Er glaubte allmählich zu verstehen, was die Menschen alles hatten denken müssen ... war den Menschen der Verstand erwachsen* (Lagerlöf, 1948: 232).

(18) *Sie verstand nichts von Strategie, sie wollte nichts davon wissen. Diesmal aber, begriff sie, ging es um den Bestand des Reiches. Sie erinnerte sich, wie Alfonso damals gegen die Wahrheit seiner Ratgeber Sevilla angegriffen hatte, sie ahnte, sie wusste, es ihm ernst mit diesem tollkühnen Projekt. ... sie verstehe nichts von Fragen der Strategie ...* (Brandstetter, 1981: 372).

Текстотвірні потенції віддієслівних іменників – синтаксичних дериватів – пов'язані з їхньою здатністю до номінації. І хоч явище, відоме в лінгвістичній літературі під назвою «номіналізація», охоплює ширше коло проблем, що стосуються як процесу, так і результату перетворення одних номінативних одиниць на інші, їх розгортання або, навпаки, згортання, свідчить про глибинні процеси міжрівневої взаємодії одиниць мовної системи. Номіналізацію вбачають передусім у транспозиції дієслова в іменник.

Виражені іменниками дії, стани, ознаки самі набувають здатності бути означеними, збагачуючи при цьому номінативні можливості висловлювань, у яких використовуються аналізовані похідні слова. Так, у прикладах (19, 20) відприкметниковий дериват *versichern* та віддієслівний дериват *verdient* у тексті представлені субстантивами *das Verdienen* і *die Versicherungen*. Така транспозиція із одного категоріального класу в інший створює для транспонованого слова здатність та можливість виконувати нову синтаксичну функцію: значення похідного слова збігається із тим, яке диктує словотвірна форма *versichern/ die Versicherungen* «застрахувати/ страхування» і *verdient/ das Verdienen* «заробити/ заробіток».

(19) *Das wussten natürlich auch die Versicherungen, dass viele Müller sich überhaupt nicht versicherten und mit dem ganzen Risiko mahnten oder aber nur das Gebäude, das reine Mühlenhaus ohne die Einrichtung, versichern ließen* (Brandstetter, 1981: 290).

(20) *Obwohl mein Ruben ganz viel verdient hat als Aufseher, hat er plötzlich mehr verdient am Farbstoff: ... Seine Stärke ist gar nicht Erfinden, sondern Verdienen* (Seghers, 1982: 69).

Властивості предметів та явищ відображаються і позначаються прикметниками. Відприкметникові іменники є наслідком повторної «лінгвалізації» цих якостей та властивостей. До того ж, щоб ознакові значення могли функціонувати в тексті як суб'єкт або об'єкт дії, мова прирівнює їх функціонально до предметних значень. Зазначена властивість відприкметникових іменників значно розширила і збагатила синтаксичні позиції найменувань якості, уможливила для них семантико-синтаксичні функції підмета і додатка:

(21) *... ihr solltet euch nun ohne Säumen miteinander vereinigen ... Aus diesem Grunde wäre die Vereinigung schließlich fast nicht zustande gekommen. Und nachdem sie sich dann vereinigt hätten ...* (Lagerlöf, 1948: 241).

Відприкметникові дієслова *vereinigen/ vereinigt hätten* (об'єднувати), вжиті у складних речення та у різних часових формах з метою уникнення вставних конструкцій, замінені у тексті відприкметниковим іменником *die Vereinigung* (об'єднання).

Тож, похідні дієслова з невідокремлюваними дієслівними префіксами беруть участь у реалізації зв'язності тексту, забезпечують його структурно-семантичну та комунікативну єдність. Наведені приклади засвідчують складність функцій похідних дієслів порівняно з непохідними, багатофункціональність дериватів, окрім їх безпосередньо прямих номінативних функцій. Похідне слово з його специфічною семантикою створюється не лише з лексичною метою, але й для здійснення цією одиницею складних та різноманітних граматичних, синтаксичних та номінативно-комунікативних функцій. Роль похідного слова у процесі породження тексту проявляється насамперед у його призначенні – бути засобом текстових номінацій.

Подальшою перспективою видається дослідження не лише аналіз префікса і твірної основи загалом, але й дає можливість побачити, що при поєднанні префікса з основою утворюється дериват з різними значеннями, що спричинює вивчення словотвору і семантики, що дозволить дослідити функціональну семантику деривата у художньому тексті.

Література:

1. Кочерган М. П. Слово і контекст: лексична сполучуваність і значення слова. Львів : Вища школа, 1980. 184 с.
2. Науменко А. М. Філологічний аналіз тексту (основи лінгвопоетики). Вінниця : Нова Книга, 2005. 416 с.
3. Полюжин М. М. Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення. Ужгород : Вид-во Закарпаття, 1999. 235 с.
4. Agricola K. Semantische Relationen im Text und im System. Halle (Saale) : Niemeyer, 1969. 174 S.
5. Brandstetter A. Die Mühle. Roman. Wien : Residenz Verlag, 1981. 334 S.
6. Feuchtwanger L. Die Jüdin von Toledo. Berlin : Aufbau Verlag, 1956. 476 S.
7. Lagerlöf S. Wunderbare Reise. München : Nymphenburger Verlagshandlung, 1948. 452 S.
8. Letholainen L. Zeit zu sterben. Roman. Reinbek bei Hamburg : Deutsche Erstausgabe, Rowohlt Taschenbuch Verlag, 2002. 285 S.

9. Shaw P. Der Traum der Schlange. Roman. München : Franz Schneekluth Verlag, 1996. 573 S.
10. Seghers A. Zwei Geschichten aus Mexiko. Darmstadt : Luchterhand Literaturverlag GmbH, 1982. 110 S.
11. Stepanowa M.D., Fleischer W. Grundzüge der deutschen Wortbildung. Leipzig, 1985. 236 S.
12. Thomas Ch. Robert Koch. Berlin : Verlag der Nation, 1978. 382 S.

References:

1. Kochergan M. P. Word and context: lexical conjugation and word meaning. Lviv: Higher School, 1980. 184 p.
2. Naumenko A. M. Philological analysis of the text (foundations of linguopoetics). Vinnytsia : Nova Kniga, 2005. 416 p.
3. Polyuzhin M. M. Functional and cognitive aspects of English word formation. Uzhgorod : Publishing House of Zakarpattia, 1999. 235 p.
4. Agricola K. Semantic relations in the text and in the system. Halle (Saale) : Niemeyer, 1969. 174 p.
5. Brandstetter A. The mill. Novel. Vienna : Residenz Verlag, 1981. 334 p.
6. Feuchtwanger L. The Jewess of Toledo. Berlin : Aufbau Verlag, 1956. 476 p.
7. Lagerlöf S. Wonderful Journey. Munich : Nymphenburger Verlagshandlung, 1948. 452 p.
8. Letholainen L. Time to Die. Novel. Reinbek near Hamburg: German first task, Rowohlt paperback publishing house, 2002. 285 p.
9. Shaw P. The Serpent's Dream. Novel. Munich : Franz Schneekluth Verlag, 1996. 573 p.
10. Seghers A. Two stories from Mexico. Darmstadt : Luchterhand Literaturverlag GmbH, 1982. 110 p.
11. Stepanova M.D., Fleischer W. Basics of German word formation. Leipzig, 1985. 236 p.
12. Thomas Ch. Robert Koch. Berlin : Verlag der Nation, 1978. 382 p.